

JĘZYKOZNAWSTWO OGÓLNE

Kognitywistyka UAM, rok II

WYKŁAD 7: SYSTEM MORFOLOGICZNY

JERZY POGONOWSKI

ZAKŁAD LOGIKI I KOGNITYWISTYKI UAM

1 Uwagi wstępne

Dzisiejszy wykład poświęcony jest minimalnym jednostkom językowym posiadającym samodzielne znaczenie, czyli *morfemom*. Kompleksy morfemów tworzą (omówione przed tygodniem) jednostki systemu leksykalnego. Morfemy nie łączą się ze sobą całkowicie dowolnie, lecz wedle specyficznych dla poszczególnych języków reguł. Tradycyjnie wyróżnia się trzy główne rodzaje morfemów:

1. *Leksykalne.*
2. *Słowotwórcze.*
3. *Fleksyjne.*

2 Morfem

Podobnie, jak w przypadku dotąd omówionych podsystemów języka, tak i na płaszczyźnie morfologicznej wyróżniamy okazy (morfy) oraz typy (morfemy). Tak więc, *morfy* są minimalnymi jednostkami tekstu (mowy), posiadającymi samodzielne znaczenie, natomiast *morfemy* to klasy równoważności, składające się z morfów nieodróżnialnych pod względem znaczenia. Morfy tworzące dany morfem nazywamy jego *allomorfami*.

W Grzegorzycy 2007 na stronie 90 proponuje się następującą definicję morfemu:

Najmniejszy element stanowiący połączenie kształtu fonicznego (jednego fonemu lub ich ciągu) i znaczenia (funkcji). Najmniejszy (najprostszy) znaczy to, że dalej nierozkładalny na elementy znaczące (jedynie na diakryty).

Dalej w tym tekście podaje się dwa podziały morfemów, ze względu na różne kryteria.

Ze względu na ich funkcję:

1. Funkcja *semantyczna* w węższym sensie: odniesienie do zjawisk pozajęzykowych. Morfemy z dominującą funkcją semantyczną: *leksykalne* oraz *słowotwórcze*.
2. Funkcja *syntaktyczna*: polega na sygnalizowaniu relacji wewnątrztekstowych. Morfemy z dominującą funkcją syntaktyczną: *fleksyjne*.

Ze względu na ich łączliwość:

1. Te, które mogą występować samodzielnie: morfemy *swobodne*.
2. Te, które nie mają takiej samodzielności: morfemy *związane*

Morfemy związane są trzech rodzajów:

1. *Rdzenne związane słowotwórczo lub fleksyjnie*.
2. *Słowotwórcze*.
3. *Fleksyjne*.

Morfemy słowotwórcze dzieli autorka na:

1. *Prefiksy*. Występują przed rdzeniami
2. *Interfiksy*. Występują między rdzeniami.
3. *Sufiksy*. Występują po rdzeniach.

Wreszcie, na stronie 93 autorka podsumowuje powyższe dystynkcje podając następujące opisy:

Morfemy fleksyjne: niesamodzielne (związane), o dominującej funkcji syntaktycznej, tworzące konstrukcje regularne.

Morfemy słowotwórcze: niesamodzielne (związane), o dominującej funkcji semantycznej, tworzące konstrukcje regularne.

Morfemy leksykalne: samodzielne lub związane (słowotwórczo bądź fleksyjnie, tzw. rdzenie), o funkcji zasadniczo semantycznej. Dodatkowo można je scharakteryzować jako obecne w każdym leksemie.

Przywołane powyżej dystynkcje dobrze pasują do morfologii języka polskiego. Warto dodać, że w języku polskim występują jeszcze *konfiksy* (inaczej: *cyrkumfiksy*). Lingwiści mówią również o morfemach *zerowych* (czyli braku wykładnika, który to brak przecież coś znaczy). Wreszcie, w językach świata funkcje gramatyczne pełnią też *transfiksy*.

Z różnych powodów występują w językach formy *supletywne*. Przez *supletywizm* tradycyjnie rozumie się zjawisko polegające na tym, że pewne formy fleksyjne (w ramach ustalonej kategorii gramatycznej) danego wyrazu wyposażone są w rdzenie etymologicznie różne. Często takie formy znajdujemy w wymiarze *stopniowania cechy* (por.: *zły–gorszy, dobry–lepsz*).

Zamiast terminu *afiks* w lingwistyce polskiej używa się także terminów: *formant* lub *zrostek*. Ów ostatni termin generuje szereg dalszych zabawnych terminów:

1. *przedrostek* (prefiks) – występuje przed rdzeniem,
2. *przyrostek* (sufiks) – występuje po rdzeniu, afiks słowotwórczy,
3. *postfiks* – występuje po rdzeniu,
4. *międzyrostek* (interfiks) – występuje między dwoma rdzeniami,
5. *okołorostek* (cyrkumfiks) – występuje wokół rdzenia,
6. *wrostek* (formant środkowy, infiks) – występuje wewnątrz rdzenia.

Zwykło się używać następujących terminów dotyczących morfologii wyrazów:

1. *Rdzeń*. Morfem, niosący informację leksykalną.
2. *Temat*. Ta część wyrazu, która zawiera informację leksykalną oraz słowotwórczą (bez informacji fleksyjnej).
3. *Wyraz podstawowy* (wyraz motywujący). Wyraz, od którego tworzymy wyrazy pochodne, na drodze derywacji.
4. *Wyraz pochodny* (derywat, wyraz motywowany). Wyraz utworzony z wyrazu podstawowego, na drodze derywacji.

3 Słowotwórstwo

Morfemy *słowotwórcze* (*derywacyjne*) służą do tworzenia nowych jednostek leksykalnych. Dwa zasadnicze procesy morfologiczne to: *derywacja* oraz *kompozycja* (złożenie). Rozważa się różne rodzaje derywacji, np.:

1. Derywacja afiksalna: tworzymy nowe wyrazy przez dodanie afiksów.
2. Derywacja wsteczna: tworzymy nowe wyrazy przez pominięcie afiksów (*zwis* od *zwisnąć*).

Złożenie (*compositum*) to wyraz, który powstaje poprzez połączenie co najmniej dwóch rdzeni (lub ich derywatów) oraz – ewentualnie – stosownego międzyrostka. Dla przykładu:

1. *lat-o-rośl*
2. *desk-o-rolka*
3. *wysok-o-dochodowy*
4. *pędz-i-wiatr*
5. *dus-i-grosz*
6. *siedmi-o-letni*

Złożenia lingwiści odróżniają od *zrostów* (*zmartwychwstanie*, *wniebowzięty*), będących połączeniami jednostek, tworzących wcześniej kompleks syntaktyczny.

Przez *gniazdo słowotwórcze* lingwiści rozumieją zespół wyrazów zawierający wyraz podstawowy oraz wszystkie jego derywaty.

Niektóre ważne pytania badawcze zadawane w morfologii to:

1. Skąd biorą się morfemy słowotwórcze?
2. Jakie znaczenia oddajemy na drodze derywacji?
3. Jaka jest produktywność morfemów słowotwórczych?

Krótki zarys odpowiedzi na takie pytania dla języka polskiego znaleźć można np. w (liczącej ponad pięćset stron) pracy Grzegorzyczkowa, Laskowski, Wróbel (red.) 1984. Tutaj ograniczymy się jedynie do paru przykładów, ilustrujących te zagadnienia.

1. W angielskim dodanie sufiksu -able do tematu czasownika V daje znaczenie: z natury swej nadający się do tego, aby zrobić z nim V.
2. Przy pomocy afiksu -acz możemy w języku polskim tworzyć wyrazy oznaczające wykonawców czynności (*biegacz, spawacz*), a także przedmiotu, narzędzia, urządzenia, przy pomocy którego czynność jest wykonywana (*zakraplacz*), czy też nieosobowego wykonawcy czynności (*spychacz*). Z kolei, -acz w takich wyrazach jak *brodacz* lub *kudłacz* przekazuje znaczenie posiadania cechy.
3. Słuchacze bez trudu znajdą przykłady wykorzystania w polskiej derywacji takich afiksów, jak np.: -iciel, -ator, -arz, -nik, -er, -ant, -ec.
4. Podobnie dla afiksów: -ota, -izna, -owa, -ina, -ówka.
5. Podobnie dla afiksów: bez-, przed-, -alny, -ący, -isty, -awy, -any.
6. Produktywność afiksów może być znaczna: wtedy pozwalają one tworzyć, wedle jednego wzorca całe szeregi wyrazów pochodnych.

Przykładowe wyrazy języka polskiego, kończące się na -unek: pakunek, rabunek, ratunek, rysunek, warunek, gatunek, kierunek, kołtunek, frasunek, opatrunek, pocałunek, podarunek, wizerunek, wyładunek, załadunek, sprawunek, pomysłu, porachunek, posterunek, rozładunek, ryszunek, szacunek, rozrachunek, stosunek. Czy potrafisz powiedzieć, cóż wspólnego mają ze sobą znaczenia tych wyrazów?

Skrótowce (akronimy) to wyrażenia powstałe ze skrócenia jednego lub większej liczby wyrazów, np.:

1. *Polmos* – Polski Monopol Spirytusowy
2. *Polfa* – Polska Farmacja
3. *vip* – VIP, very important person
4. *Pařawag* – Państwowa Fabryka Wagonów
5. *laser* – urządzenie do wzmocnienia światła poprzez wymuszoną emisję promieniowania (light amplification by stimulated emission of radiation).

Zgrubienie (augmentatyw): wyrazy utworzone na oznaczenie czegoś większego od tego, to nazywa wyraz podstawowy. Czasami przez zgrubienia oddajemy też pogardliwy stosunek do danego obiektu.

Zdrobnienie (deminutyw): wyrazy utworzone na oznaczenie czegoś mniejszego od tego, to nazywa wyraz podstawowy. Czasami przez zdrobnienia oddajemy też pieszczotliwy stosunek do danego obiektu.

Sądzymy, że słuchacze potrafią bez trudności podać przykłady zdrobnień powstałych przez derywację afiksálną w języku polskim, z użyciem np. afiksów: -ek, -ka, -ko, -ik, -yk, -aczek, -iszek, -aszek, -uszek, -ączko, -eńko, -etko, -ułka, -yczka, -ina, -uchna, -eńki, -utki.

Morfologia jest dyscypliną badającą zmiany formy dźwiękowej morfów występujące w procesach morfologicznych (dotyczy to zarówno słowotwórstwa, jak i fleksji).

Sądzymy, że na zajęciach z *językoznawstwa kognitywnego* słuchacze dowiedzą się znacznie więcej na temat roli procesów słowotwórczych w posługiwaniu się językiem.

4 Fleksja

Drugi typ morfemów gramatycznych to morfemy *fleksyjne*. Należą one do tzw. środków *morfosyntaktycznych* wyrażania znaczeń.

Fleksja typowa dla wielu języków indoeuropejskich to: *deklinacja* oraz *koniugacja*. Słuchacze z pewnością potrafią zbudować paradygmaty deklinacyjne oraz koniugacyjne dla wyrazów języka polskiego.

Dodajmy jeszcze, że fleksja związana z przypadkiem gramatycznym może być bardzo rozbudowana. Skromny przykład z węgierskiego (Comrie, Matthews, Polinsky, 1998, 47):

	położenie	ruch ku czemuś	ruch od czegoś
w:	a ház-ban w domu	a ház-ba do wnętrza domu	a ház-ból z wnętrza domu
na:	a ház-on na domu	a ház-ra na dom	a ház-ról z dachu domu
przy:	a ház-nál koło domu	a ház-hoz w stronę domu	a ház-tól od domu

Fleksja języków aglutynacyjnych. W języku azerbejdzańskim mamy np.:

1. *bachmag* – patrzeć
2. *bachabilmamag* – nie móc patrzeć
3. *bachyrammy* – czy ja patrzę?

4. *bachyszabilyrlar* – oni nie mogą patrzeć na siebie
5. *bachmadylar* – oni nie patrzyli
6. *bachdyrabilidymy* – czy on mógł kazać patrzeć?
7. *bachmalydysan* – powinieneś (był) patrzeć
8. *bachdyryram* – każę patrzeć
9. *bachmasady* – jeśli on nie patrzył.

(ustalenie znaczenia poszczególnych sufiksów będzie tematem jednego z zadań, które za chwilę rozwiążemy).

Fleksja języków alternacyjnych. Dla przykładu, mały fragment fleksji arabskiej (odpowiednik polskiego *pisać* w czasie przeszłym dokonanym, Majewicz 1989, 200):

↓ Persona, Numerus →	Singularis	Dualis	Pluralis
Prima	katabtu	–	katabnā
Secunda (masculinum)	katabta	katabtumā	katabtum
Secunda (femininum)	kabati	katabtumā	katabtunna
Tertia (masculinum)	kataba	katabā	katabū
Tertia (femininum)	katabat	katabatā	katabna

Więcej na temat fleksji (jako jednej z technik wyrażania znaczeń gramatycznych) opowiemy w następnym wykładzie.

5 Morfemy leksykalne i kategoryzacja świata w języku

Kategoryzację świata dokonywaną poprzez język wiąże się zwykle z systemem leksykalnym, z zasobem pojęć reprezentowanych przez leksemy. W gruncie rzeczy, takie kategoryzacje sprowadzają się do systemu morfemów leksykalnych, występujących w danym języku. Osobną sprawą jest kategoryzacja świata narzucana przez gramatykę języka – o tym powiemy parę słów za tydzień, omawiając kategorie gramatyczne. Dzisiaj natomiast podamy jedynie kilka, *ad hoc* zebranych przykładów kategoryzacji za pomocą środków leksykalnych.

5.1 Leżeć, chodzić, stać, itp.

W języku mam (zachodnia Guatemala) nie ma czasownika *leżeć*. Są natomiast następujące formy (Aitchison 1996):

mutsl	he is lying on his stomach
pak'l	he is lying on his back
tʂaltʂ	he is lying on his side
qinl	he is lying outstretched
leql	he is lying sprawled (probably intoxicated)
kutʂ	he is lying alone in a house (probably sick).

Nie widać, naszym zdaniem, zasadniczych przeszkód, aby podobne rozróżnienia oddać za pomocą specjalnie utworzonych form języka polskiego. Pozostaje oczywiście pytanie, czy formy w rodzaju, powiedzmy: *pleckuje, brzuszkuje, boczkuje*, itp. mają szansę zaistnieć i przyjąć się w polszczyźnie. Po co mianowicie mielibyśmy ich używać? To jest jedynie marginalna uwaga, nie całkiem poważna.

W języku szona (język rodziny bantu) znajdujemy następujące słowa określające rodzaje chodzenia (Comrie, Matthews, Polinsky 1998, 89):

chakwair	brnąć przez błoto
chwakatik	iść, łamiąc suche gałązki
dowor	chodzić boso
donz	iść z laską
duduk	iść tyłem
kokonyar	iść ze zgiętym grzbietem
kunzvur	przechadzać się nerwowo
mbey	chodzić po całym obszarze
mbwembwer	iść, potrząsając częściami ciała lub pośladkami
minair	iść, kotysząc biodrami
panh	przejsć długą drogę
pfumbur	iść, wzbijając kurz
pushuk	iść w bardzo krótkiej sukience
rauk	iść długimi krokami
rindimar	kroczyć wyniośle
seser	iść sobie, podrygując
shwitair	iść nago lub niemal nago
svavair	iść, kuląc się od zimna i wilgoci
tabvuk	iść, podskakując jak konik polny
vefuk	iść, uginając się pod ciężarem

5.2 Łosoś, śnieg, wielbłąd,...

W języku nutka (wyspa Vancouver) spotykamy subtelne rozróżnienia leksykalne dotyczące łososi (Comrie, Matthews, Polinsky 1998, 141): kilkanaście wyrazów na

oznaczenie rodzajów łososi, kilkanaście wyrazów na oznaczenie czynności związanych z łososiami, itd.

Sporą wrzawę wywołały swego czasu doniesienia o niezwykle rozbudowanym systemie wyrazów dotyczących śniegu w języku Inuitów. Należy do tego typu stwierdzeń podchodzić z rozsądną rezerwą. Owszem, języki różnych kultur mogą dysponować rozbudowanym słownictwem dotyczącym sfer doświadczenia potocznego szczególnie istotnych dla tych kultur. Owe różnice między kulturami nie są jednak, zdaniem wielu lingwistów, aż tak dramatyczne, aby zasadnie twierdzić, że oto mamy do czynienia z całkowicie różnymi obrazami świata. Zainteresowani słuchacze mogą zajrzeć np. do następujących tekstów dotyczących terminologii związanej ze śniegiem:

<http://languagelog.ldc.upenn.edu/myl/ldc/llog/LauraMartinEskimoSnowWords.pdf>

<http://users.utu.fi/freder/Pullum-Eskimo-VocabHoax.pdf>

<http://www.deroose.net/steve/guides/snowwords/index.html>

Podobnie rzecz ma się z wieloma sferami doświadczenia potocznego specyficznymi dla poszczególnych kultur (wielbłądy, pieniądze, morze, góry, itd.).

5.3 Kolory

Wspominaliśmy na poprzednim wykładzie, że nazwy stosunków pokrewieństwa oraz nazwy barw tworzą pola semantyczne, intensywnie badane przez lingwistów. Bez przywoływania ogólnych ustaleń teoretycznych przyjrzyjmy się jedynie kilku wybranym przykładom nazewnictwa kolorów w językach świata.

Brent Berlin i Paul Kay w pracy *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution* (1969) zaproponowali szereg ustaleń dotyczących nazewnictwa kolorów w językach świata. Twierdzili, iż można wyodrębnić bazowe terminy wybierające ze spektrum barw pewne fragmenty oraz że to, które z tych terminów są obecne w danym języku, rządzone jest pewnymi prawami, np.:

1. Wszystkie języki mają terminy określające białe i czarne.
2. Jeśli język ma trzy terminy określające kolory, to ma termin dla koloru czerwonego.
3. Jeśli język ma cztery terminy określające kolory, to albo ma termin dla koloru zielonego, albo termin dla koloru żółtego, ale nie obydwu.
4. Jeśli język ma pięć terminów określających kolory, to ma terminy na określenie zielonego oraz żółtego.
5. Jeśli język ma sześć terminów określających kolory, to ma termin na określenie niebieskiego.

6. Jeśli język ma siedem terminów określających kolory, to ma termin na określenie brązowego.
7. Jeśli język ma osiem lub więcej terminów określających kolory, to ma terminy na określenie fioletowego, różowego, pomarańczowego oraz szarego.

Powyższe ustalenia poddawane były później krytyce. Debata na ten temat jest wciąż żywa. W szczególności, wiele uwagi poświęca się subtelnościom terminologicznym związanym z kolorami: niebieskim i zielonym. Zagadka dla turystów: czy wszędzie na świecie sygnalizacja świetlna oddawana jest przez trychotomię *czerwony–żółty–zielony*? Filozofowie konstruują zabawne aporie dotyczące *niebieskiego* oraz *niebieskiego*. Więcej na ten temat słuchacze usłyszą zapewne na zajęciach dotyczących percepcji wzrokowej.

W języku koczowniczego ludu Himba (Namibia, Angola) występują cztery nazwy barw:

zuzu	ciemnoniebieski, czerwony, zielony, fioletowy
vapa	biały i odcienie żółtego
buru	odcienie zielonego i niebieskiego
dambu	odcienie zielonego, czerwonego, brązowego

5.4 Systemy liczenia

Twierdzi się czasem, że w niektórych językach Ameryki Południowej nie poświadczają się liczebników. Nie bierzemy odpowiedzialności za to stwierdzenie, trzeba byłoby sprawdzić na miejscu.

System liczebnikowy może być bardzo ubogi (około czterech elementów), lub dość bogaty, w zależności od tego, co brane jest za zasadę tworzenia liczebników.

Systemy liczebnikowe bez bazy odwołują się np. do części ciała (palce rąk, części ramienia, części nóg, palce nóg). Taki system ma zatem jedynie liczebniki proste, bez możliwości tworzenia językowej reprezentacji dowolnych liczb.

Za Majewicz 1989, 227 wyliczmy niektóre inne systemy liczebnikowe w językach świata:

1. system *dwójkowy* (binarny): języki khoisan, aranda, języki papuaskie
2. system *trójkowy* (ternarny): np. coroado (Brazylia)
3. system *czwórkowy* (kwaternarny): niektóre języki czumaskie oraz niektóre języki papuaskie
4. system *piątkowy* (kwinarny): liczne języki na wszystkich kontynentach poza Europą

5. system *szóstkowy* (heksanarny): np. w balante, bola, papel (afrykańskie), kimaghama, kanun, kati (papuaskie), wintu, nomlaki, patwin, maidu (kalifornijskie)
6. system *siódemkowy* (heptanarny): np. w somrai (język czadyjski)

Bardzo popularnym systemem liczebników jest system dziesiętny (decymalny). Występują też systemy bazujące na liczbie dwanaście, a także na liczbie sześćdziesiąt.

Ślady systemu dwudziestkowego (wigesimalnego, wicesimalnego) znajdujemy w: baskijskim, francuskim, duńskim, gruzińskim i językach celtyckich. Por. np. francuskie:

soixante-dix	siedemdziesiąt	60 i 10
quatre-vingts	osiemdziesiąt	cztery dwudziestki
quatre-vingts-dix	dziewięćdziesiąt	cztery dwudziestki i dziesiątka

Ślady systemu dwunastkowego oraz sześćdziesiątkowego odnajdujemy w jednostkach mierzenia czasu.

W tworzeniu liczebników złożonych wykorzystuje się operacje arytmetyczne (dodawanie, odejmowanie, mnożenie, dzielenie).

W niektórych językach znajdujemy proste liczebniki dla wybranych bardzo dużych liczb, np. japońskie *oku* (10^{10}), *chō* (10^{100}). Angielskie (a właściwie obecnie międzynarodowe) *googol* oznacza liczbę 10^{100} , zaś *googolplex* oznacza liczbę $10^{10^{100}}$, czyli 10 do potęgi googol. Słuchacze z pewnością znają niektóre z polskich nazw (stosunkowo) dużych liczb, takie jak np. milion (10^6), miliard (10^9), bilion (10^{12}), trylion (10^{18}) oraz pamiętają różnicę między *skalą długą* (na której, np. w polskim mamy *miliard* (10^9), *tryliard* (10^{21}), itd.), a *skalą krótką* (np. w USA, gdzie nie ma *miliarda*, a *bilion* oznacza 10^9).

W niektórych językach korzystanie z liczebników wymusza użycie *klasyfikatorów numerycznych*, jak np. w chińskim. Klasyfikator określa rodzaj przedmiotów, które są liczone i musi występować wraz z liczebnikiem i rzeczownikiem uczestniczącymi w liczeniu. W japońskim jest kilkadziesiąt klasyfikatorów. Oto niektóre z nich:

-nin	ludzie
-hiki	małe zwierzęta
-to	duże zwierzęta
-wa	ptaki
-satsu	książki, magazyny ilustrowane, gazety
-hon	przedmioty długie
-do	wystąpienia
-kai	powtórzenia
-hai	szklanki, filiżanki, naczynia z płynem
-mai	płaskie, cienkie przedmioty
-dai	pojazdy

Język niwchijski ma kilka serii liczebników, z których każda używana jest dla liczenia innego rodzaju obiektów (Majewicz 1989, 235):

Liczone obiekty	1	2	3	4
ludzie	nen	men	tyakr	nyr
zwierzęta	n`yn`	mor	t`or	nur
łódzie	nim	mim	tem	nym
sanie	nirs	mirs	ters	nyrs
sieci rybackie	neo	meo	teo	nu
pary	pask	mevsk	t`fask	nvysk

6 Typologia morfologiczna

Języki świata dzieli się na typy, ze względu na występujące w danym języku rodzaje łączliwości morfemów. Tradycyjnie wymienia się następujące typy (nie popadając w przesadę, jeśli chodzi o poprawność definicji):

1. *Analityczne*. W językach analitycznych (prawie) nie występują morfemy fleksyjne. Mogą jednak występować morfemy słowotwórcze.
2. *Izolujące*. W językach izolujących leksemy składają się niewielkiej liczby morfemów, w większości z jednego morfemu.
3. *Syntetyczne*. W tych językach występują rozbudowane systemy morfemów słowotwórczych oraz fleksyjnych. Klasę tę dzieli się dalej na:
 - (a) *Aglutynacyjne*. Poszczególne morfemy niosą jedno znaczenie gramatyczne, a ich połączenie jest „mechaniczne” (zlepkowe): nie pociąga za sobą zmian formy dźwiękowej.

- (b) *Fuzyjne (fleksyjne)*. Morfemy gramatyczne niosą z reguły więcej niż jedną informację. Łączenie morfów odbywa się ze zmianą ich formy fonicznej.
- (c) *Polisyntetyczne*. W tych językach poszczególne wyrazy charakteryzują się dużą liczbą tworzących je morfów. Często jeden wyraz stanowi kompletne zdanie.
- (d) *Oligosyntetyczne*. Języki tego typu miałyby mieć ograniczony inwentarz morfemów (najwyżej kilkaset), które pozwoliłyby całkowicie obsłużyć semantykę. Nie ma w użyciu takich języków.

Czasem dokonuje się subtelniejszych jeszcze odróżnień: np. wydziela się języki *alternacyjne*, w których fleksja wyrażana jest przez transfiksy samogłoskowe (jak np. w hebrajskim).

Powyższa typologia nie jest konsekwentna, z kilku względów. Dla przykładu, języki określane jako polisyntetyczne mogą być językami aglutynacyjnymi lub fleksyjnymi. Właściwie należałoby raczej mówić o *stopniu syntetyczności* języka i sytuować języki świata na stosownej skali syntetyczności, co zresztą postulowali niektórzy lingwiści.

Osobną kategorię tworzą też języki *inkorporujące*. W takich językach elementy werbalne zawierają wykładniki argumentów predykatu. Właściwie nie jest jasne, czy można tu mówić o *klasie* języków inkorporujących czy też stosowniej byłoby mówić, że jeden język jest inkorporujący z punktu widzenia innego języka. Jak poradzić sobie z tym (w gruncie rzeczy logicznym) problemem pokazano np. w Pogonowski 1996. Cytowana praca zawiera rozszerzenie propozycji zawartych w Vennemann 1982 i podaje spójne kryteria, stanowiące podstawę dla typologii morfologicznej języków świata (tekst jest dostępny na stronie niniejszych wykładów).

6.1 Przykłady

1. Przykłady języków analitycznych: angielski, samoński.
2. Przykłady języków izolujących: chiński, wietnamski.
3. Przykłady języków fuzyjnych: wiele języków indoeuropejskich, języki semickie.
4. Przykłady języków aglutynacyjnych: japoński, koreański, turecki, suahili, języki drawidyjskie, wiele języków kaukaskich.

6.2 Przykład inkorporacji

Agens oraz patiens w mohawk zaznaczane są w czasowniku, a nie w elementach nominalnych:

Iekśa:'a raks:á wahonwá:ienhte'
girl boy hit
The girl hit the boy.
Iekśa:'a raks:á wahshakó:ienhte'
girl boy hit
The boy hit the girl.

Jest to język o szyku swobodnym. W czasowniku zaznacza się czy mężczyzna zrobił coś kobiecie (drugie zdanie), czy też kobieta zrobiła coś mężczyźnie (pierwsze zdanie).

6.3 Przykłady polisyntezy

Za pracami Pinnow 1964 oraz Majewicz 1989 podajemy przykłady polisyntezy:

6.3.1 Eskimo (południowogrenlandzki)

qasuiΓsaΓBiγcaΓsiΓññitluinaΓnaΓpuq
Es gelang einem überhaupt nicht, einen Rastplatz zu finden.
Całkiem mu się nie udawało znaleźć miejsca, aby odpocząć.

Afiks	Przybliżony odpowiednik polski
qasu	być zmęczonym
iiq	negacja (jakby przyorzecznikowa)
saq	afiks kauzatywny
BBik	miejsce dla ...
caq	afiks powtarzalności
si	znaleźć
ññit	negacja (jakby przyzdaniowa)
luinaq	całkowicie
naq	tam oto jest
puq	3 Pers. Sing.

6.3.2 Chinook

anialot
daję go jej

a	czas
n	afiks osobowy 1 sing.
i	afiks osobowy 3 sing.
a	afiks osobowy 3 sing.
l	kierunek (do)
o	kierunek (od)
t	afiks oznaczający dawanie

6.3.3 Jupik

	kimuxsigjauakuk
	On powinien jechać saniami zaprzęzonymi w psy.
kimuxsik	sanie zaprzężone w psy
ua	duratywność
jauka	konieczność, przeznaczenie do czegoś
kuk	afiks osobowy 3 sing.

7 Dla uciechy

Rozwiążemy teraz kilka zadań, polegających na dokonaniu tłumaczeń z języka nieznanego słuchaczom na język polski. Zadania te podpadają wszystkie pod ten sam schemat. Dane są wyrażenia języka obcego (w domyśle – nieznanego czytelnikowi) oraz ich tłumaczenia na język polski, przy czym nie wiadomo, które wyrażenia obce odpowiadają którym wyrażeniom polskim. Zadania polegają na rozstrzygnięciu tej kwestii oraz utworzeniu pewnych nowych wyrażeń w języku obcym, przy uwzględnieniu odgadniętego tłumaczenia. Zasada jest wszędzie taka sama – regularnościom w budowie wyrażeń nieznanego języka odpowiadać mają regularności semantyczne języka znanego czytelnikowi (tutaj: języka polskiego). Tak więc, podobieństwa i różnice w budowie wyrażeń nieznanego języka korespondują z, odpowiednio, podobieństwami i różnicami w znaczeniach wyrażeń języka znanego. Chodzi przy tym zarówno o znaczenia leksykalne, jak i znaczenia gramatyczne.

Wszystkie zadania zaczerpnięto z tomu pod redakcją Włodzimierza Gruszczyńskiego *Zbiór zadań z językoznawstwa* (Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1990), który jest tłumaczeniem z języka rosyjskiego. Treść dzisiaj rozważanych zadań dostępna jest w pliku:

<http://logic.amu.edu.pl/images/6/6f/Zag2lin.pdf>

8 Uwaga redakcyjna

Choć stało się to już nudne, powtórzmy: niniejsza notatka stanowi jedynie hasłowy przewodnik po treściach omówionych na wykładzie. O morfologii traktuje rozdział siódmy zalecanego podręcznika Grzegorzczukowa 2007. Dodajmy jeszcze, że przytoczone powyżej przykłady z języków świata dobrane są w gruncie rzeczy *ad hoc*, z olbrzymiej różnorodności tego typu przykładów. Gdyby ramy czasowe kursu na to pozwalały, moglibyśmy odnośną tematykę przedstawić w sposób bardziej systematyczny.

Odnośniki bibliograficzne

- Aitchison, J. 1996. *The seeds of speech: language origin and evolution*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Comrie, B., Matthews, S., Polinsky, M. 1998. *Atlas języków. Pochodzenie i rozwój języków świata*. Oficyna Wydawnicza Atena, Poznań.
- Grzegorzczukowa, R., Laskowski, R., Wróbel, H. (red.) 1984. *Morfologia*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Grzegorzczukowa, R. 2007. *Wstęp do językoznawstwa*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Juszczak, K. 2012. *Wykłady z językoznawstwa ogólnego*. Dwa wykłady o morfologii dostępne na:
<http://www.slideshare.net/Linguist/morfologia-2012-produkty-morfemy>
<http://www.slideshare.net/Linguist/morfologia-2012-procesy-derywacje>
- Maciejewski, W. 1999. *Świat języków*. Tom XIV *Wielkiej Encyklopedii Geografii Świata*, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań.
- Majewicz, A.F. 1989. *Języki świata i ich klasyfikowanie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Pinnow, K.J. 1964. *Die nordamerikanischer Indianersprachen*. Otto Harrassowitz, Wien.
- Pogonowski, J. 1996. Przyczynek do logicznej rekonstrukcji typologii strukturalnej. W: J. Pogonowski, T. Zgółka (Red.) *Przyczynki do metodologii lingwistyki*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, 93–108. Skan tekstu dostępny na:

<http://logic.amu.edu.pl/images/f/f8/Semlogmetling.pdf>

Vennemann, T. 1982. What is linguistic typology? *Studies in Linguistics* 2, 3–44.